

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 8 Sayı: 40 Volume: 8 Issue: 40
Ekim 2015 October 2015
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ALTAY DİLLERİNDE /T/ SESİ /T/ SOUND IN ALTAIC LANGUAGES

M. Selda KARAŞLAR*

Öz

Altay dilleri dar olarak Türk, Moğol, Mançu-Tunguz dilini, geniş olarak Kore ve Japon dilini de içine alan dil ailesinin genel adıdır. Bugüne kadar Altay dillerinin sınıflandırılması ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bunların başlıcaları, Radloff, Samoyloviç, Ramstedt, Reşit Rahmeti Arat, Benzing, Menges, Doerfer, Talat Tekin ve Claus Schönig yaptığı tasnif çalışmalarıdır. Bu tasnifler yapılırken çeşitli sesler ölçüt olarak kullanılmıştır. Bunlardan biri de söz başı /t/ sesidir. Söz başı /t/ sesi Türk dillerinin sınıflandırılmasında ölçüt olarak ele alınan önemli bir sestir. Bu çalışmada Altay dillerindeki /t/ sesinin söz başı, içi ve söz sonundaki görünümü üzerinde durulmuştur. Bu konuda görüş bildiren bazı Altayistlerin görüşleri ve örnekleri derli toplu bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte /t/ sesinin Altay dilleriyle tarihi ve modern Türk dillerindeki gelişimi örneklerle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: /t/ sesi, Altay Dilleri, Tarihi ve Modern Türk Dilleri, Ses Değişimi.

Abstract

Altaic is the general name of language groups, including broadly Korean and Japanese language as narrow Turkish, Mongol, Manchu-Tungusic language. To date relating to the classification of the Altaic languages many studies have been made. They include the classification studies of Radloff, Samoyloviç, Ramstedt, Reşit Rahmeti Arat, Benzing, Menges, Doerfer, Talat Tekin ve Claus Schönig. Various sounds are used while doing these classification as a measure. One of them is the saying initial /t/ sound which is used. The saying initial /t/ is an important sound which is used as a criterion for the classification of Turkish languages. In this study, the saying initial, medial and the ending of the sound /t/ in the Altaic languages have been focused. Examples of some of the views and tidy Altayist expressing their views on this issue has been tried to be given in a collective way. Moreover, the /t/ sound development in old and modern Turkish languages and with the Altaic languages have been evaluated with examples.

Keywords: /t/ sound, Altaic Languages, Old and Modern Turkish Languages, Ablaut.

GİRİŞ

Altay dillerinin sınıflandırılması ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda da bazı sesler ölçüt olarak alınmıştır. Bu seslerden biri de söz başı /t/ sesidir. Bu ses Altay dillerinin sınıflandırılmasında önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada Altay dillerindeki /t/ sesinin gelişimiyle ilgili bazı araştırmacıların çalışmaları üzerinde durulmuş, yaptıkları çalışmalar açıklamalarıyla, denklikleriyle ve örnekleriyle birlikte sunulmuştur. Bununla birlikte söz başı, içi ve sonu /t/ sesinin Altay dilleriyle tarihi ve modern Türk dillerindeki gelişimleri örneklerle verilip, açıklanmaya çalışılmıştır.

Poppe, Ana Moğolcada (ve daha başka birkaç Altay dilinde) söz başı *t sesinin *i ve *i önünde diğer ünlülerin önünde olduğundan daha başka türlü gelişme gösterdiğini söylemiştir (Poppe, 1960: 12-13).

Poppe'ye göre *i veya *i önündeki asli *t- Ana Moğolcada artık *ç olmuştur. Bu gelişme *t yoluyla meydana gelmiştir. Bununla beraber Yazı Moğolcası, Mançu-Tunguz dillerinin alt-güney gruplarında mesela Mançu ve Goldicede ayrıca Çuvaşçada da bu böyledir. Tunguzca (bütün ağızlarıyla), Türkçe (bütün dilleriyle) ve en azından bazı hallerde Korece gibi birkaç dilde asli ünsüz /t/ korunmuştur. Beklenen ses /t/ yerine /ç/ sesinin bulunmasının, Tunguzca ve Türk dillerinde alıntı sözcüklerin alameti olduğunu, bahsi geçen denklikler belli etmektedir. Bu alıntılar Moğolcadan olmalıdır. Buna karşılık Mançu ve Moğolcada ödünç sözcüklerdeki /i/ önündeki /t/ bu dillerde /ti/ hecesi bulunmadığından /ç/ yoluyla substitute edilmiştir (Poppe, 1960: 15).

Poppe'ye göre kökte ve hece sonundaki *t Ana Moğolcada *d ile yer değiştirmiş ve asli *d ile karışmıştır. Bu sebeple bu durumda ötümsüz ünsüzleri ayırmak mümkün değildir. Birkaç Moğol dilinde daima süresiz olmasına rağmen bu durumda şimdiye kadar dar bir ötümlü olarak devam etmiştir (Poppe, 1960: 49).

Denklikler:

Yazı Moğolca d

* Dr. Öğretmen, Meb.

Mançu t

Eski Türkçe t

Poppe, asli *-t-* sesinin diğer ünlülerin önünde **t* olarak korunmasına karşılık **i* ve *ı* önünde Ön Moğolcada **t*'ye ve daha sonra **ç*'ye dönüştüğünü söylemiştir. Yazılı Moğolcadaki /t/ Eski Türkçede ve Mançu-Tunguzcada bir /t/ ile karşılandığını Yazı Moğolcasındaki *ç* < **t* (**i* ve **ı* önünde), hem Eski Türkçede hem de Tunguzcada bir /t/ ile karşılandığını, buna karşılık yalnız /i/ önünde /ç/ sesinin Mançucada bulunduğunu belirtmiştir (Poppe, 1960: 50).

Denklikler:

	<i>*i</i> (<i>*ı</i>) önünde diğer ünlüler önünde	
Ana Moğolca	<i>*ç</i>	<i>*t</i>
Yazı Moğolcası	ç	t
Mançu	ç	t
Tunguzca	t	t
Eski Türkçe	t	t

Örneklerden hareketle alıntı sözcüklerin *-ti-* > Ma. *-çi-* aşamasından sonra alındıkları anlaşılmaktadır ki Moğolcadaki *ç* < **t* Mançucada /s/ ile karşılanmaktadır. Örnek: Ma. *gusin* 'otuz', ÖMo. **gutın* > Ev. *gutın* (Poppe, 1960: 51-52).

Ramstedt, *-t-* sesinin genelde kuzey Türk dillerinde bulunduğunu, sonraki dönemlerde *-d-* sesine değişebildiğini, bununla beraber *-d-* sesinin de çeşitli Türk dillerinde *-d-*, *-y-*, *-z-*, *-t-* seslerine değişebildiğini ifade etmiştir (Ramstedt, 1957: 86).

Ramstedt, *-t-* sesinin Moğolcada bulunduğunu, ancak bu *-ti-* olduğunda *-çi-*'ye dönüştüğünü, temel olarak *-t-* sesinin *-ç-* sesine dönüştüğünü belirtmiştir (Ramstedt, 1957: 89).

Miller'e göre, İlk Türkçede *-r-* sesinden önceki *-t-* sesi OJ *ti-*, *-du-* şeklinde yer almaktadır: PA **tīgīrak*, Mo. *çigirāq* < **tīgīrak*, J. *tikara* 'çalışma, güç', PA *tatīg-* 'çalışma, öğrenme', Mo. *taçija-* 'öğrenme', J. *tadun-* 'çalışma' (Miller, 1971: 99).

Miller *-t-* sesi için, Mo. *ç/t*, Tk. *t*, Çuv. *t*, Ma. *ç/t*, Ev. *t*, Lam. *t*, OJ *t*, olduğunu söylemiştir (Miller, 1971: 305).

Miller *-t* sesi için ise, Mo. *-d*, Tk. *-t*, Çuv. *-t*, Ma. *-t*, OJ. *-d* olarak belirtmiştir (Miller, 1971: 305).

Benzing, *t* sesini şu şekilde göstermiştir: (Benzing, 1955: 32)

Tung. Ma. Go. Olç. Oroç. Udh. Sol. Negd. Ew. Lam.
*t t t t t t t t t

1/i önünde t ç c

1. TARİHİ TÜRK DİLLERİNDE T SESİ

1.1. Eski Türkçe

Söz başı, ortası ve sonunda /t/ sesi bulunmaktadır; ayrıca ek başında da bu ses vardır. Örnekler: *taş, ter, tirig* 'diri', *toğ, tört, tut-*, *kentü, sıgıt* 'feryat', *yurt* vb.

Ek başında /l, n, r/ nadir olarak /z/ seslerinden sonra /t/ diğer seslerden sonra /d/ kullanılmaktadır. Örnekler: *bol-tı* 'oldu', *yol-ta, bodun-ta, bir-ti, er-ti, içik-di* 'tâbi oldu', *tüş-di* 'düştü', *balıq-da* 'şehirde' vb. (Gabain, 1988: 40).

1.2. Karahanlı Türkçesi

Söz başı, içi ve sonunda /t/ sesi çoklukla korunmuştur. Örnekler: ET *tışı* = KT *tışı*, ET *ton* = KT *ton*, ET *tün* = KT *tün*, ET *kurtul-* = KT *kutul-* 'kurtulmak, doğurmak', ET *kaytar-* = KT *katar-* 'geri göndermek', ET *sekirt-* = KT *sekrit-* 'koşturmak', ET *şeştür-* = KT *şeştür-* 'çözdürmek', ET *kanat* = KT *kanat* vb.

1.3. Harezmi Türkçesi

Söz başında /t/ sesi genel olarak korunmakla beraber bazı örneklerde /d/ sesine dönüşmüştür. Metinlerde sözcüklerin hem *t*'li hem de *d*'li şekilleri yer almaktadır. Örnekler: ET *tè-* = HT *tè-* ~ *de-* 'demek', ET *yèti* = HT *yè(t)ti*, ET *tap-* = HT *tap-* 'bulmak', ET *tağı* = HT *dağı-tağı*, ET *teg* = HT *teg-deg*, ET *tur-* = HT *dur-*, ET *tög-* = HT *tög-* ~ *dög-* vb.

Söz içinde iki ünlü arasında ötümsüz /t/ sesinin hem *d*'li hem *t*'li şekillerine rastlamak mümkündür. Örnekler: *ata-* (ME 25-3, KT 327b3) ~ *ada-* (ME 106-6, KT 281a7), *atağ* 'ada' (KE 140r11) ~ *adağ* (KE 139v10) vb.

Söz sonunda ve bir ünlü bir ünsüz arasında hem *t*'li hem de *d*'li örneklere rastlamak mümkündür. Örnekler: *orta* (KE 304a1) ~ *orda* (HŞ 4543), *at* (KE 96r2) ~ *ad* (KE 166v16) vb.

1.4. Kıpçak Türkçesi

Söz başındaki *t-* çoklukla korunmuştur. Metinlerde görülen *t->d-* değişimi genellikle ince sıradan sözcüklerde gerçekleşmiştir. Örnekler: ET *tiken* = Kıp. *diken* 'diken' (Kİ 34), ET *tel-* = Kıp. *del-* 'delmek' (Kİ 33), ET *tın* = Kıp. *dın* 'nefes' (Kİ 35), ET *tün* = Kıp. *dün* 'dün' (Kİ 36).

Söz içi ve sonundaki /t/ sesi korunmuştur. Örnekler: ET *öğüt* = Kıp. *övüt* 'öğüt' (TZ 17a), ET *bitig* = Kıp. *biti* 'kitap' (Kİ 19), ET *katıg* = Kıp. *katı* 'sert' (Kİ 72).

1.5. Çağatay Türkçesi

Söz başındaki *t*- genellikle korunmuştur; ancak birkaç sözcükte *d*- sesine dönüşmüştür. Örnekler: ET *tağ* = ÇT *tağ* 'dağ', ET *toğ-* = ÇT *toğ-* 'doğmak', ET *til* = ÇT *til* 'dil', ET *tök-* = ÇT *tök-* 'dökmek', ET *tağı* = ÇT *dağı* 've, dahi', ET *ti-* = ÇT *di-* 'demek', ET *turur* = ÇT *durur*, ET *tegin* = ÇT *digin* vb.

Söz içinde ve sonunda /t/ sesi genel olarak korunmuştur. Örnekler: ET *yėti* = ÇT *yėti*, ET *kutul* = ÇT *kutul*, ET *kayt-* = ÇT *kayt-* 'dönmek' vb.

1.6. Eski Anadolu Türkçesi

Eski Türkçedeki *t*- sesi Eski Anadolu Türkçesinde *t*'yi korumak veya *d*'ye dönmüş olmak gibi ikili bir yön izlemiştir. *t*- sesinin olduğu gibi korunduğu veya *t*->*d*- değişmesine uğradığı yerler, ayrı yüzyıllara ve değişik eserlere göre birtakım ayrılıklar göstermekle birlikte, bu değişim çoğunlukla ince sıradan sözcüklerde görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde *-t*- sesi genel olarak korunmuştur. Son seste yer alan *-t* sesi ise çoklukla korunmakla birlikte, yapım ve çekim eki ile sözcük genişletildiğinde iki ünlü arasında *-d* sesine dönüşmüştür. Örnekler: ET *tarıg* = EAT *darı*, ET *katıg* = EAT *katı*, ET *tođ-* = EAT *dođ-*, ET *tavar* = EAT *davar*, ET *temir* = EAT *demür* vb. Birincil uzun ünlülerden sonra gelen /t/ ünsüzü ötümlüleşmiştir. Örnekler: ET *tūp* = EAT *dib*, ET *āt* = EAT *ad*, ET *ētük* = EAT *edük* 'çizme', ET *tış* = EAT *diş*, ET *ōt* = EAT *od* 'ateş', ET *tūn* = EAT *dūn*, ET *tōl-* = EAT *dol-* vb. (Tekin-Ölmez, 1999: 48).

2. MODERN TÜRK DİLLERİNDE T SESİ

2.1. Çuvaşça

Eski Türkçedeki *t*- sesi bu dilde genel olarak korunmuştur; ancak *t*- sesinin yanında bir /i-/ sesi varsa *t*- sesi *ç*- sesine değişmiştir. Örnekler: ET *tap-* 'bulmak' = Çuv. *tup-*, ET *toprak* = Çuv. *tıpra*, ET *tıd-* 'engel olmak' = Çuv. *çar* < **tıd-*, ET *titre-* 'titremek' = Çuv. *çitre-* < **titre-*, ET *tin* 'soluk, nefes' = Çuv. *çim* 'soluk, hayat' < *tin vb.

Söz içi *-t*- sesi Çuvaşçada aslında korunmuştur. Örnek: ET *otuz* = Çuv. *vıtır* vb. Birincil ve ikincil /i-/ sesinden önce değişmiştir. Söz içi *-t*- sesi ünlüler arası durumda /r, l, n/ ünsüzlerinden sonra bulunduğu durumlarda *-t*- sesi ötümlüleşmiştir, tonlulaşmıştır. ET *etük* = Çuv. *aDı* 'ayakkabı' < *etük, ET *küntüz* = Çuv. *kınDır* < *küntür vb.

Söz içi *-t*- sesinin *-ç*- olduğu örnek: ET *yeti* = Çuv. *şıççı*, *sicı* vb.

Söz sonu *-t* sesi Çuvaşçada bir ek alınca (iyelik vb.) *-ç* sesine dönüşmüştür. Örnek: Çuv. *pürt* (*ev*) + *i* → *pürCi* 'onun evi' vb.

Söz sonunda *-t* sesi kendini korumuştur. Örnekler: ET *bat-* = Çuv. *put-* 'batmak', ET *sat-* = Çuv. *sut-* 'satmak' vb.

*t- ünsüzü birkaç örnekte *s* üzerinden *ş*'ye değişmiştir: *tıl "diş" > *sıl > *şıl*, **toņ-* "donmak" > **soņ-* > *şın-* (Yılmaz, 2002: 16).

2.2. Yakutça

Söz başı *t*- ve söz içi *-t*- sesi genel olarak bu dilde kendini korumaktadır; ancak Dolgan dialektinde birkaç sözcükte /d/ sesine değişme olmuştur. Örnekler: ET *te-* = Yak. *die-* < **tē-*, MK *tegü* (*kadar*) = Yak. *dieki*, Dolgan dialekti *diegi* 'taraf, son' vb.

Söz sonu *-t* sesi iki ünlü arasında değişmemiş; ancak kendinden önce bir /r/ sesi varsa /d/ sesine değişmiştir. Örnekler: *tüört* → *törd-üs* 'dördüncü', *tüörtuon* → *tüörduon*, *üt* = *ütüm* 'sütüm' vb. (Tekin, 1995: 39-50).

2.3. Tuvaca

Söz başında Türkiye Türkçesindeki /t/ sesinden daha tonsuz ve patlayıcıdır. Söz başı /t/ sesi genel olarak bu dilde korunmuştur; ancak bazı sözcüklerde ötümlleşip /d/ sesine değişmiştir. Örnekler: ET *taş* = Tuv. *daş*, ET *til* ~ *til* = Tuv. *dıl*, ET *tara-* = Tuv. *dıra-*, ET *toņ* = Tuv. *doņ*, ET *tar* 'dar' = Tuv. *tar*, ET *tarı-* 'ekip, biçmek' = Tuv. *tarı-* vb.

Söz içinde *-t*- sesi iki ünlü arasında ötümlleşerek kurallı olarak *-d*- sesine dönüşmüştür. Örnekler: ET *satıg* 'alış-veriş' = Tuv. *sadıg*, ET *tut-* 'tutmak' = Tuv. *tudar/tut-*, ET *tut-* ve buradan = Tuv. *tudum* 'tutam, demet', ET *katıg* 'katı' = Tuv. *kadıg* vb.

Bir ünlü bir ünsüz arasında ötümlleştiği görülmektedir. Örnek: ET *altun* 'altın' = Tuv. *aldın* vb.

Söz sonunda *-t* sesi kendini korumakta, mastar eki kaldırıldığında *-t* herhangi bir değişikliğe uğramamaktadır. Örnek: ET *but* 'but' = Tuv. *but* (Ölmez, 1996: 15).

2.4. Hakasça

Söz başı ve sonunda /t/ sesi korunmuştur. Söz içi iki ünlü arasında /d/ sesine dönüşmüştür. Örnekler: ET *temir* = Hak. *timir*, ET *artuğ* = Hak. *artıh*, ET *otuņ* 'odun' = Hak. *ođıņ*, ET *ata-* 'adlandırmak' = Hak. *ada-*, ET *tutuğ* 'tutma' = Hak. *tudıg* vb. (Ölmez, 1996: 9).

2.5. Altayca

Söz başı *t*- sesi çoğunlukla kendini korumuştur. ET *tağ* 'dağ' = Alt. *tū*, Kmd. *tag*, ET *tap-* 'bulmak' = Alt. *tap-*, ET *tört* = Alt. *tört* vb. Bir örnekte *t->d-* değişimi görülür. Örnek: ET *tê-* 'demek' = Alt. *de-*; Kmd. *de-* ~ *di-* ~ *te-* ~ *ti-*.

Söz içi *-t-* sesi *-d-* sesine değişmiştir. ET *otuz* 'otuz' = Alt. *odus*, Kmd. *odus* ~ *otus* ~ *otıs*, ET *kötür-* 'kaldırmak' = Alt. *ködür-*, Kmd. *ködör-*, ET *etük* 'çizme' = Alt. *ödük*, Kmd. *ödük* ~ *ödek*.

Söz sonu *-t* sesi korunmuştur. ET *at* 'ad' = Alt., Kmd. *at*, ET *at-* 'atmak' = Alt., Kmd. *at-*, ET *sat-* 'satmak' = Alt., Kmd. *sat-* vb. (ÖlmezZ, 1996: 16).

2.6. Kumukça

Eski Türkçedeki /t/ sesi Kumukçada genel olarak korunmuştur. Örnekler: ET *tut-* = Kum. *tut-* 'tutmak, yakalamak', ET *taş* = Kum. *taş* 'taş, kaya', ET *til* = Kum. *til* 'dil', ET *tağ* = Kum. *tav* 'dağ', ET *ter* = Kum. *ter* 'ter', ET *tik-* = Kum. *tik-* 'dikmek', ET *altun* = Kum. *altın* 'altın', ET *sırt* = Kum. *sırt* 'arka', ET *artuğ* = Kum. *artıq* 'fazla, ziyade', ET *öt-* 'ötmek, kükremek' = Kum. *öt-* 'geçmek, aşmak, yayılmak' vb.

Bazı örneklerde /t/ sesi /d/ sesine değişmiştir. Örnekler: ET *tört* = Kum. *dört* 'sayı', ET *teñiz* = Kum. *deñiz* 'deniz', ET *toñuz* = Kum. *doñuz* 'domuz', ET *küntüz* = Kum. *gündüz* 'gündüz' vb.

2.7. Karaçayca-Malkarca

Eski Türkçede ön seste bulunan /t/ sesi bu dilde korunmakla beraber bazı sözcüklerde /ç/ sesine değişmiştir. Bu özellik Moğolca ve Çuvaşçada da yer almaktadır. Söz içinde ve söz sonunda /t/ sesi korunmuştur. Örnekler: *titre-* 'titremek' > *çiçire-* (Mo.), *tın* 'soluk' > *çim* (Çuv.), *şatıq* 'gevrek', *qabat* 'defa, kere' vb. (Ercilasun, 2007: 898).

2.8. Kırım-Tatarcası

Bu dilde /t/ sesi söz başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır. Örnekler: *tegiz* 'düzgün', *qoltaq* 'eyer kayışı', *çet* 'uzak', *kütmek* 'beklemek' vb. (Ercilasun, 2007: 821).

2.9. Başkurtça

Eski Türkçedeki /t/ sesi çoğunlukla korunmaktadır. Söz başı *t->d-* değişimi de oldukça fazla bulunmaktadır. Örnekler: ET *tört* = Başk. *dürt*, ET *tariğ* 'darı' = Başk. *darı*, ET *toñuz* = Başk. *duñıd* vb.

2.10. Tatarca

Eski Türkçe /t/ sesi bu dilde genel olarak korunmaktadır; ancak bazı sözcüklerde *t-/d-* değişimi görülmektedir. Örnekler: ET *tê* 'söylemek' = Tat. *di-*, ET *teñiz* = Tat. *deñiz*, ET *tört* = Tat. *dürt*, ET *bulıt* = Tat. *bolıt* 'bulut' vb. (Yılmaz, 1998: 15).

2.11. Nogayca

Eski Türkçe /t/ sesi çoklukla korunmaktadır; ancak bazı sözcüklerde *t-/d-* değişimi görülmektedir. Örnekler: ET *taş* = Nog. *tas*, ET *eşit* = Nog. *esit*, ET *toğ-* = Nog. *tuv-*, ET *teg-* = Nog. *tiy-*, ET *ötmek* = Nog. *ötpek* 'ekmek', ET *te-* = Nog. *de-* vb.

2.12. Karakalpakça

Eski Türkçedeki /t/ sesi bu dilde genellikle korunmaktadır. Örnekler: ET *teñiz* = Krp. *teñiz* 'deniz', ET *taş* = Krp. *tas*, ET *sat-* = Krp. *sat-* 'satmak', ET *tütün* = Krp. *tütün*, ET *tört* = Krp. *tört* vb.

2.13. Kırgızca

Eski Türkçedeki /t/ sesi genellikle korunmaktadır; ancak bazı sözcüklerde *t-/d-* değişimi görülmektedir. Örnekler: ET *tê-* = Kırg. *de-* 'söylemek', ET *tağı* = Kırg. *dağı* 'tekrar, yine', ET *teñiz* = Kırg. *deñiz* 'deniz', ET *tilbe* = Kırg. *delbe* 'deli' vb.

2.14. Kazakça

Eski Türkçedeki /t/ sesi korunmaktadır. Örnekler: ET *tap-* = Kaz. *tap-* 'bulmak', ET *tün* = Kaz. *tün* 'karanlık', ET *küntüz* = Kaz. *küntiz* 'gündüz', ET *ot* 'ateş' = Kaz. *ot* 'od, ateş, ot', ET *bat-* = Kaz. *bat-* 'batmak', ET *yet-* = Kaz. *jet-*, ET *til/til* = Kaz. *til* 'dil', ET *tut-* = Kaz. *tut-* 'tutmak', ET *ayt-* = Kaz. *ayt-* 'söylemek', ET *yat-* = Kaz. *jat-* 'yatmak', ET *altun* = Kaz. *altın* 'altın' vb.

2.15. Yeni Uygurca

Eski Türkçedeki söz başı, ortası ve sonu /t/ sesi genel olarak korunmaktadır; ancak söz başı *t-* ünsüzü ön ünlülü sözcüklerde kendinden sonra gelen /ş/ ünsüzünün etkisiyle ç- sesine dönüşmektedir. Örnekler: ET *tiş* = Y.uyg. *çiş*, ET *tişi* = Y.uyg. *çişi* 'dişi', ET *töşek* = Y.uyg. *tüşek/çüşek* 'minder', ET *tüş* = Y.uyg. *çüş*, ET *tüş-* = Y.uyg. *çüş-* 'inmek, düşmek', ET *tê-* = Y.uyg. *dê-* 'söylemek' vb. Söz içi istisnalar: ET *amtı* = Y.uyg. *emdi* 'şimdi', ET *antağ* = Y.uyg. *andağ* 'öyle'.

2.16. Özbekçe

Eski Türkçedeki söz başı, ortası ve sonu /t/ sesi çoklukla korunmaktadır; ancak birkaç sözcükte *t > d* değişimi olmuştur. Örnekler: ET *tut-* = Özb. *tut-* 'tutmak', ET *tap-* = Özb. *tap-* 'bulmak', ET *tört* = Özb. *tört*, ET *tê-* = Özb. *dê-* 'söylemek', ET *teñiz* = Özb. *deñiz* 'deniz' vb.

2.17. Türkmençe

Eski Türkçede söz başında *t*- sesi bazı sözcüklerde korunurken bazı sözcüklerde *d*- sesine dönüşmektedir. Örnekler: ET *tarğaq* = Tkm. *darak* 'tarak', ET *taş* = Tkm. *daş* 'taş', ET *tiken* = Tkm. *tiken* 'diken', ET *telim* = Tkm. *telim* 'çok' vb.

Eski Türkçede söz içi *-t*- sesi bazı sözcüklerde *-d*- sesine dönüşmektedir. Örnekler: ET *butık* = Tkm. *puudak* 'dal, budak', ET *etük* = Tkm *äädik* 'çizme', ET *küntüz* = Tkm *gündüz* 'gündüz', ET *otun* = Tkm *oodun* 'odun'.

Türkmençe sözcük kök ve gövdelerinin sonlarında bulunan /t/ sesi iki ünlü arasında kaldıklarında /d/ sesine dönüşmektedir. Örnekler: *aat* 'ad, isim' → *aadım* 'adım, ismim', *daat* 'tat' → *daadı* 'tadı' vb. İstisnalar: *at* 'at' → *atı* 'atı', *ot* 'ot' → *otunı* 'otubu' (Ercilasun, 2007: 244).

2.18. Gagavuzca

Eski Türkçede /t/ sesi bu dilde genel olarak /d/ sesine değişmektedir. Örnekler: ET *tat*- = Gag. *dad*- 'tatmak', ET *tört* = Gag. *dört* → *dörd+ü*.

2.19. Azerice

Eski Türkçede /t/ sesi genel olarak /d/ sesine dönüşmektedir. Örnekler: ET *taş* = Azt. *daş*, ET *tara-* = Azt. *dara-* 'taramak', ET *taş-* = Azt. *daş-*, ET *tört* = Azt. *dörd*, ET *süt* = Azt. *süd*, ET *tamga* = Azt. *damga* vb.

2.20. Türkiye Türkçesi

Eski Türkçedeki *t*- sesi çoğunlukla *d*- sesine değişmektedir. Örnekler: ET *tag* = TT *dağ*, ET *taş* = TT *dış*, ET *tur-* = TT *dur-*, ET *teñiz* = TT *deniz* vb.

Diğer örnekler: ET *tabışgan* = TT *tavşan*, ET *atlıg* = TT *atlı*.

Söz içi ve sonu örnekler: ET *tört* = TT *dört*, ET *süt* = TT *süt*, ET *tut-* = TT *tut-*, ET *altun* = TT *altın*, ET *yarat-* = TT *yarat-* vb.

3. MOĞOLCADA T SESİ

Poppe'ye göre *i veya *ı önündeki asli *t- Ana Moğolcada artık *ç olmuştur. Bu gelişme *t yoluyla meydana gelmiştir. Moğolcada ödünç sözcüklerdeki /i/ önündeki /t/ bu dillerde /ti/ hecesi bulunmadığından /ç/ yoluyla substate edilmiştir (Poppe, 1960: 15).

Poppe, asli *-t*- sesinin diğer ünlülerin önünde *t olarak korunmasına karşın, *i ve *ı önünde Ön Moğolcada *t'ye ve daha sonra *ç'ye dönüştüğünü belirtmiştir (Poppe, 1960: 50).

Ramstedt, Moğolcada /i/ sesi önündeki /t/ sesinin /ç/ sesine değiştiğini söylemiştir (Ramstedt, 1957: 89).

4. MANÇU-TUNGUZCADA T SESİ

Yazılı Moğolcadaki /t/ Mançu-Tunguzcada bir /t/ ile karşılanmaktadır. Yazı Moğolcasındaki *ç* < *t (*i ve *ı önünde), Tunguzcada bir /t/ ile karşılanmaktadır. Buna karşılık yalnız /i/ önünde /ç/ sesini Mançucada bulunmaktadır (Poppe, 1960: 50).

Poppe'ye göre *i veya *ı önündeki asli *t- Mançu-Tunguz dillerinin alt-güney gruplarında mesela Mançu ve Goldicede /*ç/ olmuştur, Tunguzca (bütün ağızlarıyla), asli ünsüz /t/ korunmuştur (Poppe, 1960: 15).

5. KORECEDE T SESİ

Koreli ünlü dilci W. Huh, Orta Korece döneminde (15.yy) bulunan patlayıcı ünsüzlerin zayıf (p, t, k), sert (p, t, k) ve soluklu (p, t, k) olmak üzere üç türlü olduğunu ama *p*, *t*, *k*, gibi sert ünsüzlerin ödünç sözcükler dışındaki öz Korece sözcüklerde yalnızca söz içinde kullanıldığını, bunların zayıf ünsüzler *p*, *t*, *k*, karşısında anlam ayırt edici öge, yani ses görevinde olamayacağını, ama herhangi bir sebeple, özellikle psikolojik bakımdan müstakil ses olarak kabul edileceğini söylemiş, bunlara katışık *-ç*, *ç*, *ç* ünsüzlerini de ilave etmiştir (Choi, 1985: 84).

Eski Korecenin ünsüz sistemindeki en önemli mesele, eski Korecede olduğu tahmin edilen soluklu ünsüzlerin asli olup olmadığıdır. Araştırmalar sonucunda soluklu-soluksuz karşıtlığının aslen mevcut olmadığını, Korecedeki soluklu seslere sahip olan Çince seslerin etkisiyle meydana geldiğini ileri sürmüştür (Choi, 1985: 85).

Karşılaştırmalı Altay dilleri çalışmalarında Ana Altaycanın ses sistemlerinde /t-d/ kapantılı ünsüzlerde ötümlü-ötümsüz karşıtlığının mevcut olduğunu ilk defa Ramstedt bulmuştur.

Ramstedt ile aynı görüşte olan Poppe Ana Altayca ile Korecenin patlayıcı sesleri için denklikler vermiştir. Poppe'ye göre Ana Altayca /t/ ve /d/ t'ye denk gelmektedir. Yani ötümlü ses ötümlülüklerini kaybedip ötümsüz seslerle birleşmiştir (Choi, 1985: 86).

K. M. Lee, Orta ve Çağdaş Korecedeki soluklu seslerden yola çıkarak, Eski Korecede fonolojik karşıtlığın mevcut olduğunu /p, t, ç, k/ ünsüzleri yanında /p, t, ç, k/ tarzında soluklu ünsüzlerinde bulunduğu ihtimalini ileri sürmüştür (Choi, 1985: 86).

P. İ. Sung, Eski Korecede soluklu-soluksuz karşıtlığının mevcut olduğu gerçeğinden hareket edilmesi ve Ana Altaycanın ünsüz sisteminin yeniden tasarlanması gerektiğini söylemiştir (Choi, 1985: 87).

Tsintsius, Korecede soluklu ünsüzlerin mevcut olduğunu savunmuştur (Choi, 1985: 88).

Eski Korecenin ünsüz sistemi yukarıdaki görüşler sonrasında /t/ sesi damaksıl bir sestir (Choi, 1985: 95).

Korecede /t/ sesi söz başı, içi ve söz sonunda bulunmaktadır (Choi, 1985: 185, 216).

Ko. *pat* 'tarla' < *ptar* < *patir 'tarla, bahçe' (Tekin, 1993: 77), Ko. *patir-* 'ayrılmak' (Choi, 1985: 108), Kore. *poci* < AK püti 'dişilik organı' (Choi, 1985: 116), AK *kut* 'mutluluk, baht' (Choi, 1985: 150), AK *sit-* 'sıyırmak' (Choi, 1985: 159).

6. JAPONCADA T SESİ

Japoncada söz başı, ortası ve sonunda /t/ sesi bulunmaktadır (Tekin, 1993: 26-27).

EJ *kata* 'yan, bir yan, yarım', EJ *kata* 'katı, sert', EJ *katu* 'dahası, bundan başka' (Tekin, 1993: 75), EJ *pata* 'tarla, ekilmiş tarla' (Tekin, 1993: 77), EJ *potori* 'mahalle, civar', EJ *potö* 'dişilik organı' (Tekin, 1993: 78), EJ *tap-u* 'katlanmak, çekmek', EJ *tuk-u* '(pirinç) dövmek' (Tekin, 1993: 79), EJ *mit-u* 'doldurmak, dolmak' (Tekin, 1993: 83), EJ *moti* 'dolmuş' (Tekin, 1993: 83).

Örnekler

**tatīgā-* > Mo. *taçiya-* 'şiddetli, hareketli olmak, kötü alışkanlıkları olmak' (aslında 'alışmak, benimsemek') = Ma. *taçi-* < **tati-* 'öğrenmek', *taçixiyan* 'düstur', *taçinaqu* 'alışmamış', *taçinun* 'gelenek', Ew. *tatīgā-* 'öğretmek', *tatigan-* 'öğretim', Lam. *tatkat-* 'hayvan terbiye etmek' = Ko. *that* 'alışkın, ehil', = AT *tat-* 'denemek, tatmak', *tatlīg* 'hoş, tatlı', *tatīg* 'memnuniyet', KT *tat-* 'tatmak', ÇT *tat-* 'tatmak', Başk., Tat. *tatlı* 'hoş, tatlı', Sag. *tadiğ* 'lezzet, tat', Tat. *tatlı* 'tatlı, hoş', Kaz. *tat-*, Kırg. *tat-*, Tuv. *tapı* < *tatti < *tatlīy 'tatlı', Azt. *dad-*, Osm. *tat-*, Tkm. *da:t*, Kıp. *ta:t-*, Kom. *tat-* 'tatmak, tadını çıkarmak'.

Clauson, Moğolcada da bu sözcüğün var olduğunu söylemiştir (EDPT, 1972: 449b).

M. Erdal *tat-* ve *tati-* arasında fark olduğunu belirtmiştir (OTWF, 1991: 525).

*kapturka > Mo. *qabturğa* 'para kesesi, çanta, torba' (> Ew. *kapturğa* 'tütün kesesi'), Mo. *qabgag* 'kapak' = Ko. *kap* 'örtü, kap' = O.Tü. *kap* 'kap, yumurta kabuğu', AT *kapıg*, Tuv., Hak. *hap* 'torba', Kom. *xap* 'çuval', ÇT *kab* 'kova', Tkm. *gāp*, Kıp. *kab*.

Farsça *kabā* 'önü siperli başlık, fes, şapka' sözcüğünü bu sözcük ile ilişkilendirmek mümkün değildir.

Korecedeki biçim Çince'den ödünçlemedir. Yeni Çince *ho* < *qap* Korece, Çince'de söz sonunda düşen ünsüzleri, sözcükleri bu gelişmelerden önce aldığı için muhafaza etmiştir (Poppe, 1960: 16, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, 1991: 434).

*kut-u-k > Mo. *qutuq* 'saadet, talih, kudsiyet', O.Mo. *qutuq* 'tanrının takdisi' = Ma. *hutū* 'ölenin ruhu', *huturi* 'kudsiyet', krş. Ew. *kutu* 'talih' = Ko. *kut* 'sihir, büyü', AT *kut* 'talih, şans', Oyr. *kut* 'ruh', Hak. *kut* 'talih, şans', ÇT *kut* 'talih', Kıp. *kut* 'mutluluk', Osm. *kut*.

Clauson, bu sözcüğün yaygın olarak tarihi ve modern Türk dillerinde kullanıldığını belirtmiştir (EDPT, 1972: 594a).

Bu sözcük Türkçeden Moğolcaya geçmiş ödünçleme bir sözcüktür.

*ketü > Mo. *ketü* 'uzak, fazla, çok', *ketüre-* 'çok olmak, ölçüyü aşmak' = Ev. *keṭe* 'bolluk, çokluk, çok', *keṭememe* 'pek çok', *keṭemerin* 'çok', *keṭeṭ-* 'büyütmek', Lam. *keṭer* 'külliyyetli' = AT *kāt* 'çok, fevkalade', *kātūr-* 'kaldırmak'.

Clauson, bu sözcüğün Farsça *keḏ* şeklinde olduğunu, ayrıca sözcüğün tarihi ve modern Türk dillerinde *keḏ* ve *key* şekilleri ile yer aldığını belirtmiştir (EDPT, 1972: 700a).

**köte-* > Mo. *köte-l* 'alçak dağ geçidi', *köter-* 'kaldırmak, yerden kaldırmak', Kalm. *kötr-* 'kaldırmak, yerden kaldırmak' = Lam. *kuṭer-* 'bir tepeyi tırmanmak, yukarı çıkmak' = AT *kötür-* 'kaldırmak', Oyr. *ködür-* 'kaldırmak', Hal. *ködirim* 'yükselmek', Yak. *köt-* 'uçarak yükselmek', *kötögülün-* 'kaldırmak', Yak. *kötöx-* 'yerden kaldırmak', Hak. *kötür-* 'kaldırmak', ÇT *köter-* 'kaldırmak, yükselmek', Kom. *köter-/kötir-* 'yükselmek, kaldırmak', Kır., Kıp. *kötür-*, Kum. *göter-*, Tkm. *göter-*, Osm. *götür-* 'taşımak, kaldırmak'.

Clauson'da, sözcük tarihi ve modern Türk dillerindeki şekilleriyle yer almaktadır (EDPT, 1972: 706a).

Mo. *nabtayi-* < **nap-ta-gī-* 'düz olmak', *nabtagar* < *nap-ta-ga-r 'yassı, basık', *nabtar* 'yassı, basık', *nabçi* < *nap-tī 'yaprak', Mmo. *nabçin* 'yapraklar', Mo. *namaya* < *nabagā 'ağaç yaprakları', Bur. *namā* 'ağaç yaprakları', Bur. *namša* 'yaprak', Bur. *namtar* 'yassı, basık' (>Lam. *namtīhak* 'basık') = Ew. *napta-* 'düzleşmek', *naptagā* 'satıl', *naptama* 'düz, yassı, düzgün', *naptakān* 'düz, yassı, düzgün', *naptarīn* 'düz, yassı, düzgün' = O.Tü. *yaburyak* 'yaprak', ÇT, Osm., *yaprak* 'yaprak', Yak. *sābirdāx* < *yapīrdak 'yaprak', Kom. *yabuldrak* 'yaprak', Kıp. *yapıldurak* 'yaprak', Tkm. *yaprak*.

Mo. *nabçi* < *naptī 'yaprak', *nabtayi-* 'düz olmak', *nabtagar* 'düz, alçak', Bur. *nabşagar* < *nabçigar < *naptīgar 'düz', Bur. *nabtar/namtar* 'alçak', *namša* 'yaprak', *nama* < *nabagā < *napagā 'ağaç yaprakları' = Ew. *napta-* 'düz olmak', *naptakā* 'düz, alçak', *naptagā* 'düz arazi, düzlük' = Ko. *nāpçak* 'geniş, düz' = O.Tkm. *yaprak* 'yaprak', *yapurğak* 'yaprak', ÇT, Osm., *yaprak* 'yaprak', Yak. *sābirdāx* 'yaprak', Kom. *yabuldrak* 'yaprak', Kıp. *yapıldurak* 'yaprak', Tkm. *yaprak*.

Mo. *kayıçi* < *kawīçī < *kapīī 'makas, kırık' (krş. Mo. *kabçik* < *kaptīk 'kısaç, kerpeten') = Ko. *kawi* 'makas' = Go. *kapīra-/kafīra-* 'basmak, sıkıştırmak' = Kum., Şor. Koyb. *kaptī* 'makas', Yak. *kīptī* 'makas'.

Mo. *odkan* / *öt+kan* 'ateş tanrısının ismi', (Ateş Han) ayrıca en genç oğul' (ocak muhafızı, yani evin ocağından sorumlu olan kişi), Mo. *adçıgin* < **öt+tigin* 'ateş prens', O.Mo. *odçıgin* 'özel bir ad', Mo. *oçi* < (Kla.Ö. *ödçi* 'kıvılcım, şerare' = Çuv. *vut* < *öt 'ateş, od', AT *ot*, Yak. *uot* < *öt* 'ateş, od', Hak. *ot* 'ateş', ÇT *ot* 'ateş', Tkm. *ot*, Kom. *ot*, Kıp. *ot*, (Mo. *çıgin* < *tigin için krş. AT *tigin* 'prens').

Clauson bu sözcüğü tarihi ve modern Türk dillerindeki şekilleriyle vermiştir (EDPT, 1972: 34b).

Mo. *qata* < **kata-* 'kurumak, sertleşmek, katılaşmak', Mo. *qatayu* < *katagū 'sert', Hal. *xatū* 'sert', O.Mo. *gatanğu* 'sağlam, sert' = Ew. *kata-* 'çoraklaşmak, kurumak', *katar* 'sert, haşin', *katığaçā* 'sert, haşin', *katāwçā* 'sertleşmiş' (ör. Demir) = AT *kat-* 'sertleşmek', *katīg* 'sert, sağlam', KT *kat-* 'sertleşmek', ÇT *kat-* 'sertleşmek', Kıp. *kat-*, Yak. *xat-* 'kurumak'.

Bu sözcük Türkçeden Moğolcaya geçmiş ödünçleme bir sözcüktür.

Clauson bu sözcüğü tarihi ve modern Türk dillerindeki şekilleriyle vermiştir (EDPT, 1972: 594b).

Mo. *büte-* 'dolmak, tamamen dolmak, tamamlamak', O.Mo. *büte'e* 'tamamlamak, doldurmak, bitirmek' = Çuv. *pat-* 'sona ermek, bitmek', EJ *mit-u* 'doldurmak, dolmak', AT *büt-* 'bitmek', Yak. *büt-* 'bitmek, tamamlamak' Hak. *büt-*, ÇT *büt-* 'büyüme, tamamlamak', Kıp. *büt-* 'bitkilerin büyümesi', *bit-* 'büyüme', Kom. *bit-* 'büyüme', EAT, TT, Tkm. *bit* 'bitmek, tamamlamak'.

Mo. *bütü-* *büt-ü* 'bitirmek, yapmak, gerçekleşmek', O.Mo. *bütü-* 'bitirmek, yapmak', Kalm. *bütü-* 'bitirmek, yapmak' = Yak. *büt-* 'tamam olmak', AT *büt-* 'icra etmek, yapmak', Çuv. *pat-* 'sona ermek', AT *büt-* 'bitmek', Yak. *büt-* 'bitmek, tamamlamak', Hak. *büt-*, ÇT *büt-* 'büyüme, tamamlamak', Kıp. *büt-* 'bitkilerin büyümesi', *bit-* 'büyüme', Kom. *bit-* 'büyüme', EAT, TT, Tkm. *bit-* 'bitmek, tamamlamak'.

Bu sözcük Türkçeden Moğolcaya geçmiş ödünçleme bir sözcüktür.

Clauson bu sözcüğü tarihi ve modern Türk dillerindeki şekilleriyle vermiştir (EDPT, 1972: 298b).

Mo. *butara-* 'küçük parçalara bölmek, ayırmak', *butal-* 'küçük parçalar halinde bölmek' = Lam. *but-* 'zorla açmak, kırıp açmak' = ÇT *butra-* 'dağıtmak, açılmak', Alt. *p̄tra-* 'dağıtmak, açılmak'.

Mo. *öçi-* < **öti-* 'yalvarmak, dua etmek', O.Mo. *öçi-* 'bildirmek, haber vermek' = AT *ötüg* 'rica, dua', *ötün-* 'arz etmek', Kırg. *ötün-*, Kaz. *ötin-*, Kaz. *üten-/ütin-*, KT *ötün-*, ÇT *ötün-* 'istemek, arz etmek'.

Clauson bu sözcüğün Moğolca şekli için *öçi*-(*)*öti*- şeklinde olduğunu belirtmiştir (EDPT, 1972: 62b).

Mo. *baçim* < *batim 'acele', Hal. *baçim* 'acele', ÇT, Kaz. *bat* 'acele, tez', *batur-* 'acele etmek', KT *bat* 'acele', ÇT *bat* 'çabuk, çabucak', ÇT *bat-u-r-* 'çabuk olmak', Tuv. *pat* 'oldukça', Kırg. *bat* 'acele', Osm. *pat* 'acele'.

Clauson, bu sözcüğün kullanıldığı dilleri belirtmiştir (EDPT, 1972: 296a).

Mo. *kerçi* < **kerti-* 'çentik açmak, küçük parçalar halinde kesmek' = Çuv. *kart* < **kart-* 'çentmek, kertmek' = Oyr. *kärt-* 'çentik, kertik yapmak', Yak. *kärt* 'kesmek', Hak. *kirt-* 'çentik açmak, ince ince kesmek', KT *kert-* 'çentmek', Kom. *kert-* 'çentmek', Kıp. *kert-* 'yarmak', Az. *kärtik* 'çentik'.

Bu sözcük Türkçeden Moğolcaya geçmiş ödünçleme bir sözcüktür.

Ma. *aisin* (*ayisin* yazılır < *aslin < *altin < *altin 'altın', ÇT *altin/altun* 'altın', AT *altun* 'altın', krş., Kırg. *altun* 'altın', KT *altun* 'altın', Kom. *altun*, Kıp. *altun*, Çuv. *ilttên* 'altın' = Mo. *altan* 'altın'.

Clauson, Moğolca *altan* sözcüğünün çok erken olduğunu, sözcüğün genellikle *altın* şeklinde var olduğunu ifade etmiştir (EDPT, 1972: 131a).

Mo. *urtu*, O.Mo. *hurtu* < *purtu 'uzun', Mongr. *fudur* < *furtu < A.Mo. *purtu* 'uzun', Kalm. *utu* 'uzun' = Çuv. *vêrêm* < *urun < *purun 'uzun', Yak. *usun/uhun* 'uzun', AT *uzun* 'uzun', KT *uzun*, ÇT *uzun*, Kom. *uzun*, Kıp. *uzun*.

Mo. *qulgubçi* < *kulkupti 'kulak şapkası' ve *qulgur* < *kulkur 'düşük kulaklı olmak' = Çuv. *xêhxa* 'kulak', AT *qulyaq* < *qulqaq 'kulak', Yak. *kulax* < *qulyaq, Az. *gulag*, Başk. *kolak*, Kaz. *kulak*, Kır. *kulak*, Özb. *kulak*, Tat. *kolak*, Tkm. *gulak*, Y.uyg. *kulak*.

Clauson, bu sözcüğün en eski biçiminin *kulkak* olduğunu belirtmiştir (EDPT, 1972: 621a).

Mo. *bagta-* 'içine girmek, uymak, yeterli olmak' = AT *bat-* 'batmak, dibe vurmak', KT *bat-*, ÇT *bat-*, Kom. *bat-*, Tkm. *bat-*, Kıp. *bat-*.

Mo. *agta* 'burulmuş at' = AT *at* < *akt < *akta 'at', Yak. *at*, KT *at*, ÇT *at*, Kırg. *at*, Kıp. *at*, Tkm. *at*.

Mo. *otaçi* < *ota-çi 'doktor, şifalı ot doktoru', Kalm. *otaçi* 'doktor, şifalı ot doktoru', *ot* < *ota 'ot, şifalı ot' = Tkm., Yak. *ot* 'yeşil ot, ot, kuru ot', KT *ot* 'bitki örtüsü, ilaç, tıp', ÇT *ot* 'bitki, ilaç', Kom. *ot* 'ot, ilaç', Kıp. *ot* (*sonra otaçi*), Osm. *ot* 'ot, ilaç'.

Clauson, bu sözcüğü tarihi ve modern Türk dillerindeki şekilleriyle vermiştir (EDPT, 1972: 34b).

Mo. *ütügün*, O.Mo. *hütügün* < *pütügün, Hal. *üteg* 'dişilik organı', EJ *potö* 'dişilik organı', Ko. *poci* 'dişilik organı' < *puti < *püti, Kalm. *ütügün* 'kadının edep yeri', Yak. *üt* 'delik', Alt., Şor., Tel. *üt* 'delik', Tuv., Hak. *üt* 'delik', Halac *hi:it* 'delik', KT *üt* 'delik'.

Clauson, bu sözcüğü tarihi ve modern Türk dillerindeki şekillerine yer vermiştir (EDPT, 1972: 36a).

Mo. *çiçi-* < **titi-* 'yırtmak, ditmek, delmek' = Tkm. *dî-* 'yolmak, koparmak, yırtmak', ÇT *tit-* 'yolmak, koparmak, yırtmak', AT *tit-* 'sarsmak, silkmek'.

CA *atī, PT *atī, AT atī 'erkek torun, yeğen' < ilk Moğolca = Mo. açi 'erkek torun, yeğen', Bur. aša 'erkek torun, yeğen'.

Mo. eçiçe < *etikē 'baba' = Ev. ētkī 'kaynata', Hal. ecağa 'baba', Lam. ētkī < *etikei 'kocanın babası, kocanın ağabeyi' = Tat. ätkä 'babacık', Yak. üsü 'dede', ÇT ätükä 'baba tarafından amca', Mem-Kıp. ečki 'amca'.

Mo. unta- < umta- 'uyumak', untara- 'sönmek', umarta- 'unutmak' = Ev. omḡo- < *omga- < *umga- (dudak ünsüzlerinin etkisi altında *u > o ile), omḡon 'unutkanlık, unutulma', Lam. omḡa- 'unutmak' = AT, Yak. u 'uyku', AT unīt- 'unutmak' < *unt- < *umt-, Yak. umun- 'unutmak', Hak. undu-/umdu-, Tuv. ut-, Sag. umdu- 'unutmak', Nog. mīt- < *umīt 'unutmak', Kaz. umut-, KT unut- 'unutmak', ÇT unut- 'unutmak', Kom. unut-, Kıp. unut- 'unutmak'.

Clauson, bu sözcüğü tarihi ve modern Türk dillerindeki şekilleriyle vermiştir (EDPT, 1972: 179b).

SONUÇ

Tarihi ve modern Türk dillerinde /t/ sesinin gelişimine baktığımız zaman çok büyük farklılıklar görülmektedir. Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde bazı örneklerde *t>d* değişimi yer almaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde *t*-sesinin korunduğu ya da *t->d*-değişiminin olduğu yerler yüzyıllara ve eserlere göre farklılık göstermektedir. Çuvaş Türkçesinde *t*-sesinin yanında bir /i-ı/ sesi varsa *t->ç*-değişimi görülmektedir. Söz içinde *-t->-ç*-değişiminin olduğu bazı örnekler de bulunmaktadır. Söz sonunda *-t* sesi kendini korumakla beraber bir ek alınca *-ç* sesine dönüşmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde *t*-sesi korunmakla birlikte bazı sözcüklerde *t->ç*-değişimi olmaktadır. Yakut, Tuva, Hakas, Kumuk, Tatar, Nogay, Kırgız, Özbek Türkçesinde /t/ sesi genel olarak korunmakla birlikte bazı örneklerde /t/ >/d/ değişimi görülmektedir. Kırım Tatarcası, Karakalpak, Kazak Türkçesinde /t/ sesi korunmaktadır. Başkurt Türkçesinde /t/ sesi korunmakla birlikte söz başı *t->d*-değişimi oldukça fazla görülmektedir. Türkmen Türkçesinde /t/ sesi bazı örneklerde korunurken bazı sözcüklerde /d/ sesine dönüşmektedir. Yeni Uygurcada /t/ sesi çoklukla korunmaktadır; ancak söz başı *t*-ünsüzü ön ünlülü sözcüklerde kendinden sonra gelen /ş/ ünsüzünün etkisiyle *ç*-sesine değişmektedir. Gagavuz ve Azeri Türkçesinde genellikle /t/ >/d/ değişimi bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde söz içi ve sonu /t/ sesi korunurken, söz başında *t->d*-dönüşümü görülmektedir. Altay dillerinden, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada genellikle /i/ sesi önündeki /t/sesi /ç/ sesine değişmektedir. Korece ve Japoncada /t/ sesi bulunmaktadır.

KISALTMALAR

AK	Ana Korece
Alt.	Altayca
A.Mo.	Ana Moğolca
AT	Alt Türkçe
Azt.	Azerice
Başk.	Başkurtça
Bur.	Buryatça
CA	Yaygın Altayca
ÇT	Çağatay Türkçesi
Çuv.	Çuvaşça
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
EJ	Eski Japonca
ET	Eski Türkçe
Ew.	Evenkice
Gag.	Gagavuzca
Hak.	Hakasça
Hal.	Halha Moğolcası
HŞ	Hacieminoğlu, 2000
HT	Eckmann, 1996
J	Japonca
Kalm.	Kalmukça
Kaz.	Kazakça
KB	Arat, 1999
KE	Ata, 1997
Kıp.	Kıpçakça
Kırg.	Kırgızca
Kİ	Özyetgin, 2001
Kla.Ö.	Klasik Öncesi
Kmd.	Kumandı
Ko.	Korece
Kom.	Kumanca
Koyb.	Koybal
Krp.	Karakalpakça
KT	Karahanlı Türkçesi

Kum.	Kumukça
Lam.	Lamutça
Ma.	Mançuca
ME	Yüce, 1993
Mem-Kıp.	Memlük Kıpçak
MK	Atalay, 1943
Mo.	Moğolca
Mongr.	Mongur Dili
Nog.	Nogayca
OJ	Orta Japonca
Olç.	Oltça
O.Mo.	Orta Moğolca
Osm.	Osmanlıca
O.Tü.	Orta Türkçe
OTWF	Erdal, 1991
Oyr.	Oyratça
ÖMo.	Ön Moğolca
Özb.	Özbekçe
PT	İlk Türkçe
Sag.	Sagayca
Sal.	Salarca
Şor.	Şorca
Tat.	Tatarca
Tel.	Teleütçe
Tkm.	Türkmençe
TT	Türkiye Türkçesi
Tung.	Tunguzca
Tuv.	Tuvaca
TZ	Güner, 2013
Yak.	Yakutça
Y.uyg.	Yeni Uygurca

KAYNAKÇA

- ARAT, R.R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, Aysu (1997). *Nâşirü'd-dîn Bin Burhânü'd-din Rabgûzî. Kıssa'sü'l-Enbiyâ I. (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BENZİNG, J. (1955). *Die Tungusischen Sprachen Versuch einer vergleichenden Grammatik*, Wiesbaden.
- CHOİ, H. W. (1985). *Türkçe ile Korecenin Karşılaştırmalı Fonolojisi*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CLAUSON, S. Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ECKMANN, János (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the lexicon, Vol. I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GABAİN, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GRONBECH, K. (1993). *An Introduction to Classical Mongolian*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GÜNER, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MİLLER, R. A. (1971). *Japanese and Other Altaic Languages*, Chicago & London.
- ÖLMEZ, Mehmet (1996). "Tuvalar ve Tuvaca", *Çağdaş TÜRK DİLİ*, S. 95, (Ocak, 1996), s. 10-17.
- ÖLMEZ, Mehmet (1996). "Hakaslar ve Hakasça", *Çağdaş TÜRK DİLİ*, S. 96, (Şubat, 1996), s. 6-12.
- ÖLMEZ, Zuhar (1996). "Altay Türkleri ve Altayca" *Çağdaş TÜRK DİLİ*, S. 99, (Mayıs, 1996), s. 12-19.
- ÖZYETGİN, A. Melek (2001). *Ebü Hınyân, Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk Fîl: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara: Köksav Yayınları.
- POPPE, N. (1955). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki.
- POPPE, N. (1960). *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- POPPE, N. (1965). *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- RAMSTEDT, G. J. (1957). *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft, I Lautlehre*, (Haz. Pentti Aalto), Helsinki.
- RÄSÄNEN, M. (1957). *Materialien zur Morfologie der türkischen Sprachen*, Helsinki.
- TEKİN, Talat (1993). *Japonca ve Altay Dilleri*, Ankara: Doruk Yayınları.
- TEKİN, Talat (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.
- TEKİN, Talat-ÖLMEZ, Mehmet (1999). *Türk Dilleri Giriş*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- YILMAZ, Emine (1998). "Tatarlar ve Tatarca" *Çağdaş TÜRK DİLİ*, S. 121, s. 11-18.
- YILMAZ, Emine (2002). "Çuvaşlar ve Çuvaşça", *Türkler*, C. 20, s. 110-118, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- YÜCE, Nuri (1993). *Mukaddimetül Edep*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnternet Kaynakları:**
YILMAZ, Emine. "Başkurtça" www.yunus.hacettepe.edu.tr/~eminey/.